

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

אוניברסיטת בר-אילן

דף שבו עי

פרשת מקץ, תשע"ו
מספר 1148

בית הספר ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

הפטרת שבת חנוכה: "רְאִיתִי וְהִנֵּה מְנוֹרַת זָהָב כְּלָה" ארי לנדא

בשבת חנוכה "מפטירין בנרות זכריה" (זכ' ב:יד- ד:ז) על פי הכתוב במסכת מגילה לא ע"א.¹ נבואה זו מורכבת מפסוקי גאולה, חיזיון העוסק ביהושע הכהן הגדול וחיזיון העוסק במנורת המקדש. הקשר בין הפטרה לחנוכה מבואר ברש"י על-אתר (במסכת מגילה): "על שם שראיתי והנה מנורת זהב כולה וגו'". הסבר זה, שחיזיון המנורה הוא עיקר הקשר, מחייב אותנו לברר האם מדובר כאן בקשר אסוציאטיבי בלבד, אזכור המנורה כנגד נס המנורה במלחמת המכבים נגד היוונים, או שיש ביניהם קשר רעיוני עמוק יותר.

חיזיון המנורה מתחיל בדברי המלאך אל זכריה הנביא: "וַיֹּאמֶר אֵלַי מָה אַתָּה רֹאֶה. וַיֹּאמֶר רְאִיתִי וְהִנֵּה מְנוֹרַת זָהָב כְּלָה וְגִלְגָּה עַל רֵאשֶׁה וְשִׁבְעָה גִרְתִּיהָ עָלֶיהָ וְשִׁבְעָה מוֹצְקוֹת לְנֵרוֹת אֲשֶׁר עַל רֵאשֶׁה. וְשָׁנַיִם זִיתִים עָלֶיהָ אֶחָד מִימֵין הַגִּלְגָּה וְאֶחָד עַל שְׂמֹאלָהּ. וַאֲעֵן וַיֹּאמֶר אֵל הַמַּלְאָךְ הַדֹּבֵר בִּי לֵאמֹר מָה אֵלֶּה אֲדֹנָי" (ד:ב-ד). זכריה רואה בחזונו את המנורה הנראית כמנורת בית המקדש ועליה גולה, שהיא למעשה כלי קיבול (מעין גיגית), וממנה זורם השמן לשבעת קני המנורה על ידי ה"מוצקות".² מעל הגולה ישנם שני ענפי זית (על פי פס' יב)³ אשר כל הזמן מספקים שמן לתוך הגולה ומשם הוא זורם לנרות.

לאחר ראיית המנורה מתפתח דו-שיח בין הנביא למלאך: "וַאֲעֵן וַיֹּאמֶר אֵל הַמַּלְאָךְ הַדֹּבֵר בִּי לֵאמֹר מָה אֵלֶּה אֲדֹנָי? וַיַּעַן הַמַּלְאָךְ הַדֹּבֵר בִּי וַיֹּאמֶר אֵלַי לֵאמֹר זֶה דְבַר ה' אֵל זָרְפָּבֶל לֵאמֹר לֹא כַחַל וְלֹא כֶכֶחַ פִּי אִם בְּרוּחִי אָמַר ה' צָ-בָאוֹת" (ד:ד-ו). כשבוחנו את הנאמר כאן, עולה שאלה קשה על שאלת הנביא "מָה אֵלֶּה אֲדֹנָי?"; הרי הנביא רואה בכירור שזו המנורה. הוא גם אינו שואל "מה זה", אלא "מָה אֵלֶּה?". על מה מוסבת שאלתו?

תשובת המלאך לזכריה גם היא אינה ברורה דיה, שהרי אין היא דנה כלל במראה המנורה אלא במסר אלוקי: "זֶה דְבַר ה' אֵל זָרְפָּבֶל לֵאמֹר לֹא כַחַל וְלֹא כֶכֶחַ פִּי אִם בְּרוּחִי אָמַר ה' צָ-בָאוֹת", ולכאורה אין כאן הסבר למראה. מה טיבו של דיון זה?

זכריה הנביא מבין בוודאי שהוא רואה את מנורת המקדש הדולקת כבר מכ"ה בכסלו באותה שנה (ראו חגי ב:יח).⁴ השאלה המטרידה את הנביא היא מה משמעותה של המערכת הקשורה למנורה? מה משמעות הגולה ושני הזיתים המספקים שמן למנורה ללא הפסק, מעין מקור אנרגיה תמידי, ועל כן הוא שואל "מָה אֵלֶּה"; מהיכן יונקת מנורה זו את האנרגיה התמידית שלה? זכריה מבין בוודאי כי המנורה היא סמל לתהליך שיבת ציון,⁵ ולכן כוונת השאלה היא, מהו מקור האנרגיה אשר מניע את גלגלי תהליך שיבת ציון?

* הרב ארי לנדא, המדרשה לנשים, אוניברסיטת בר אילן.

¹ מנהג בני תימן להוסיף עוד שני פסוקים בסוף: פרק ד:ח-ט.

² קיימים פירושים שונים למונח זה. האם "שבעה מוצקות" אלו, הן מעין צינוריות היוצקות את השמן הזורם מהגולה לשבעת קני המנורה, כדברי רש"י, או שהן שבע יציקות של מחזיקי פתילות, על פי פירושו של מרדכי זר-כבוד ב"דעת מקרא".

³ פסוק זה, שאינו בהפטרה, מאיר את עינינו ששני הזיתים הם שני ענפי זית הנמצאים מעל הגולה ולא מצדיה. שלא כמו בסמלה של המדינה.

⁴ על פסוק זה כתב רבי יעקב מעמדן בספרו **מור וקציעה**: "בטעם חנוכה נראה לי דבר חדש בעז"ה שנקרא כן ע"ש חינוך ההיכל שהיה בזמן הזה (כ"ה כסלו) בימי חגי הנביא. ככתוב בנבואתו שבעשרים וארבעה לתשיעי שהוא כסלו הוסד, ולמחרתו חנכוהו בהקרבה ... ובהדלקה מבערב".

⁵ בשל העובדה שארון הברית לא היה בבית המקדש השני, הייתה המנורה הכלי החשוב ביותר במקדש. על חשיבותה של המנורה גם כסמל לאומי בתקופת הבית השני, אפשר ללמוד מהיותה מוטיב שכית מאוד בקישוטים שבבתי כנסת רבים בארץ-ישראל בתקופת המשנה והתלמוד. לדוגמה, בבתי הכנסת באשתמוע, בציפורי, בבית אלפא, ביריחו ועוד.

על כך באה תשובת המלאך: "לא בחיל ולא בכח פי אם ברוחי!". יסוד המהלך ומקור האנרגיה של תהליך שיבת ציון הוא הצד הרוחני שלו. לכאורה אפשר להבין שאין שום משמעות לצד האנושי בתהליך, וכאילו הצד הרוחני מבטל את יסוד ה"אתערותא דלתתא"; ששווא מאמצי האדם בבניית ירושלים והמקדש. האם זה המסר שלימד המלאך את זכריה?

התשובה לשאלה זו מחייבת בירור בפירוש הביטוי "כי אם" בתנ"ך. המובן המקובל של צירוף זה הוא "אלא", המבטא פסילה מוחלטת של ההיגד הראשון. לדוגמה: "ויצִלֶפְחָד בֶּן-חֲפָז לֹא-הָיוּ לוֹ בָּנִים כִּי אִם-בָּנוֹת" (במ' כו:לג). משמעות הפסוק היא: לא זו (הבנים) אלא זו בלבד (בנות); ביטול מוחלט של ההיגד הראשון. אך על פי דברי התלמוד במסכת ברכות (יב ע"ב) יש לביטוי זה משמעות נוספת:

תניא, אמר להם בן זומא לחכמים: וכי מזכירין יציאת מצרים לימות המשיח? והלא כבר נאמר: (יר' כ"ג) "הַגְּהִימִים בָּאִים נְאֻמֵּיהּ וְלֹא-יֵאמְרוּ עוֹד חַיֵּיהּ אֲשֶׁר הָעֵלָה אֶת-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם, כִּי אִם-חַיֵּיהּ אֲשֶׁר הָעֵלָה וְאֲשֶׁר הֵבִיא אֶת-זֶרַע בֵּית יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ צִפּוֹנָה וּמִכָּל הָאָרְצוֹת אֲשֶׁר הִדְחִתִּים שָׁם!" אמרו לו: לא שתעקר יציאת מצרים ממקומה, אלא שתהא שעבוד מלכות עיקר, ויציאת מצרים טפל לו. כיוצא בו אתה אומר (בר' ל"ה): "לֹא-יִקְרָא שְׁמֶךָ עוֹד יַעֲקֹב כִּי אִם-יִשְׂרָאֵל יִהְיֶה שְׁמֶךָ", לא שיעקר יעקב ממקומו, אלא ישראל עיקר ויעקב טפל לו.

על פי דברי הגמרא אנו מבינים שלביטוי "כי-אם" יש בתנ"ך מובן נוסף, כפי שהודגם בדברי חכמים בפסוק העוסק בהחלפת שמו של יעקב. הצירוף "כי-אם" מובנו שם: לא זה בלבד (יעקב), אלא גם זה (ישראל), אך החדש הוא העיקר.⁶

אם כך, השאלה העיקרית בנבואה זו היא מה כוונת הכתוב בזכריה, האם על פי המשמעות הראשונה או השנייה? האם רוח ה' מבטלת את החיל והכוח, או שרוח ה' היא העיקר, אך לחיל ולכוח יש חשיבות למרות שהם טפלים לרוח. למעשה, לתשובה על שאלה זו השפעה מכרעת על תהליכים היסטוריים בעם ישראל והבנתם. האם המהלכים ההיסטוריים הם אלוקיים-נסיים-רוחניים בלבד, ללא כל מקום למעורבות האדם, או שבבסיס המהלך נמצא שילוב של כוחות בין האדם לקב"ה. עד לסיום ההפטרה במילים "תִּשְׂאוֹת חֵן חֵן לָהּ" אין הוכחה ברורה לאחת מן האפשרויות. אך על פי פסוקים ח-ט: "וַיְהִי דְבַר ה' אֵלַי לֵאמֹר: יְדִי זָרְבָל יִסְדּוּ הַבַּיִת הַזֶּה וַיְדִי תִבְצַעְנָה וַיִּדְעַת פִּי ה' צְבֹאוֹת שְׁלַחְנִי אֲלֵיכֶם", זכריה למעשה מכריע כאן: פירושו של הביטוי "כי-אם" בנבואתו הוא השילוב בין ידי זרובבל המבצעות, ורוח ה' אשר היא האנרגיה העומדת מאחורי כל התהליך. אלא שהדגש הוא כי רוח ה' היא הדומיננטית בתהליך, והבנה זו צריכה להיות מופנמת על ידי המנהיגות. התוצאה של הבנה זו תהיה, שאפילו "הר הגדול" ייהפך למישור, ומשמעות העניין: שאפילו קשיים וסיכוכים גדולים ביותר יתיישרו במהרה.⁷

בהבנה זו אפשר למצוא קשר עמוק בין ההפטרה לבין דרכם של המכבים במרד כנגד היוונים. למשל, כזה הוא התיאור בספר "מכבים":

כַּאֲשֶׁר שָׁמַע סַרְוֹן שֶׁר צָבָא סוּרְיָה ... וַיַּעַל אֹתוֹ חֵיל-חֲטָאִים כְּבֹד לַעְזָר לֹו וְלַעֲשׂוֹת נִקְמָה בְּבָנֵי יִשְׂרָאֵל. כַּאֲשֶׁר הִגִּיעוּ עַד מַעְלָה בֵּית חוּרוֹן, יָצָא יְהוּדָה לִקְרֹאתָם בְּאַנְשִׁים מְעֻטִים. וְכִרְאוֹתָם אֶת הַמַּחְנֶה הַבָּא לִקְרֹאתָם אָמְרוּ אֵל יְהוּדָה: "מְעֻטִים אֲנַחְנוּ. אִיךָ נוֹכַל לְהִלָּחֵם בְּהַמוֹן הַגָּדוֹל הַזֶּה, וְאֲנַחְנוּ עֲנִיִּים, כִּי לֹא אֶכְלְנוּ הַיּוֹם!". וַיֹּאמֶר יְהוּדָה: "דְּבַר קָל הוּא שְׂיַמְסְרוּ רַבִּים בְּיַדִּי מְעֻטִים, כִּי אֵין לְשָׁמַיִם לְהוֹשִׁיעַ בָּרַב אוֹ מְעֻט. וְלֹא בָרַב חֵיל הַנִּצְחוֹן בְּמִלְחָמָה, כִּי מִן הַשָּׁמַיִם בָּאָה הַגְּבוּרָה. הֵם בָּאִים אֲלֵינוּ בְּגִאוֹהַ רַבָּה וּבְדוֹן לְהַכְחִיד אוֹתָנוּ וְאֶת נַשְׁיָנוּ וְאֶת טַפֵּינוּ וְלְשִׁימְנוּ לְבַד. וְאֲנַחְנוּ נִלְחָמִים בְּעַד נַפְשָׁנוּ וְתוֹרַתָנוּ. הוּא יְגוֹף אוֹתָם מִפְּנֵינוּ, וְאִתָּם אֵל תִּפְחָדוּ מֵהֵם". וּכְכֹלֹתוֹ לְדַבֵּר הִתְנַפֵּל עֲלֵיהֶם פְּתוּאִים, וְסַרְוֹן וּמַחְנֶהוּ נִגְפוּ לַפְּנִי.⁸

יהודה ואחיו האמינו כי רוח ה' מובילה אותם, אך בפועל הם יצאו לקרב ונלחמו נגד היוונים. מתוך שילוב כוחות זה, היונק מנבואת זכריה, זכינו לנס הניצחון על היוונים.

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע
כתובתנו באינטרנט: <http://www.biu.ac.il/JH/Parasha/>
כתובת המייל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: פרופ' עמוס פריש
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

⁶ ההוכחה לכך היא שהתורה ממשיכה לקרוא לו יעקב גם לאחר האמירה הזו, ואפילו הקב"ה קורא לו בהמשך בשם "יעקב". ראו בראשית מו:ב.

⁷ על פי הנאמר לעיל, שהפתרון להבנת עומק המסר של הנביא מצוי בפסוקים ח-ט, יש יתרון גדול במנהג בני תימן המוסיפים פסוקים אלו להפטרה.

⁸ מכבים א ג יג-כג. רוח הדברים מופיעה בנאומים נוספים של יהודה המכבי לפני קרבות שונים. לדוגמה: ד, ח-יד: לא-לד.